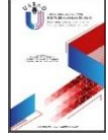

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi - International
Journal of Social Sciences Academy, Yıl 6, Year 6, Sayı 16, Issue 16,
Aralık 2024, December 2024
e issn: 2687-2641

HAYIRLA YÂD EDİLENLER: MANASTIR TEREKE KAYITLARINDA HAYIRSEVERLİĞİN İZLERİ (1700-1750)

THOSE REMEMBERED WITH GOODNESS: TRACES OF CHARITY IN THE
HERITAGE RECORDS IN BITOLA (1700-1750)

Ümran KARADENİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Tarih / Yeniçağ Tarihi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Asst. Prof., History / Modern History, Manisa Celal Bayar University

umran.karadeniz@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4968-9876

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.1534103

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15.08.2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14.11.2024

Yayın Tarihi / Date Published: 20.12.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Karadeniz, Ü. (2024). Hayırla
yâd edilenler: manastır tereke kayıtlarında hayırseverliğin izleri (1700-1750).
USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi 6(16), 392-409.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism
detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşmanın somut göstergesi olarak hayırsever kimseler tarafından toplum yararına vakıflar kurulmuştur. Temel gayesi, dini ve sosyal alanlarda halka hizmet vermek olan vakıfların, Balkanlarda da faaliyet gösterdiği görülmektedir. Vakıf kurmanın ötesinde hayırseverlerin hayır işlerine sarf edilmek üzere vasiyet yoluyla vakıflara ya da şahıslara bağışlarda bulunmayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Hayattayken vakıf kurma ya da bir vakfa bağışta bulunma imkânı olmayanlar, mal varlıklarının belli oranını ölümleri sonrasında hayır işlerine harcanmasını vasiyet ederek hayırsever bir tavır sergilemekteydiler. Bu çalışmanın ana kaynağı, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Manastır şer'iyeye sicilleridir. Sicillerde tespit edilen terekelerin "minhâ'l-ihracât" kısmında yer alan berây-ı vasiyyet kayıtları ele alınmıştır. Bu suretle hayır işlerine sarf edilmek üzere vasiyette bulunan kişiler belirlenip, servetleri değerlendirilmiş ve söz konusu vasiyetlerde hayır yapılması istenilen alanlar tespit edilmiştir. Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da insanların hayır yapma eğilimleri belirlenip sosyal statü ve servet dağılımı ile hayırseverlik eğilimi arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Manastır, Vasiyet, Hayırseverlik, 18. Yüzyıl

Abstract: As a concrete indicator of social cooperation in Ottoman society, philanthropists established waqfs for the benefit of society. Waqfs, whose main purpose is to serve the public in religious and social fields, also functioned in the Balkans. Beyond establishing a waqf, it is understood that philanthropists prefer to make donations to waqfs or individuals through testaments to be spent on charitable causes. Those who did not have the opportunity to establish a waqf while they were alive displayed a charitable attitude by testamending a certain percentage of their assets to be spent on charity. In this study, Bitola sharia registers from the first half of the eighteenth century were examined as the main source. In the heritage records identified in the sharia registers existing beray-ı vasiyyet records were discussed. Individuals who made a testament to be spent on charitable causes have been determined. The wealth of the people who made the testament was evaluated and the areas in which charity was requested were emphasized. Thus, in the first half of the eighteenth century, people's tendency to do charity in Bitola was determined and the relationship between social status and wealth distribution and tendency to charity was tried to be revealed.

Key Words: Ottoman, Bitola, Testament, Charity, 18th Century

Giriş

Vasiyet, fıkıhta, bir malın ya da menfaatin, ölümden sonra olmak üzere bir şahsa ya da hayır cihetine meccanen/ücretsiz olarak teberru yoluyla temlik edilmesidir (Bilmen, 1985: s. 115; Karaman, 1987: s. 377; Schacht, 1988: s. 230-232; Arı, 2012: s. 552-553). Eskiden beri tüm toplumlarda ve hukuk sistemlerinde görülen vasiyetin hemen her hukuk düzeninde meşruluğu kabul edilmiş ve bazı sınırlamalar getirilmiştir. Benzer şekilde İslâm'da da insanların dünyevî ve uhrevî ihtiyaçları gözetilerek vasiyet hakkı tanınmıştır. Ancak birtakım kurallar konularak fertlerin ve kamu düzeninin korunması hedeflenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, "Allah, amellerinize eklenmek üzere -hayatta iken yaptığınız iyilikler dışında hayırda bulunabilmeniz için- vefatınız sırasında mallarınızın üçte biri üzerinde size tasarruf yetkisi vermiştir" ifadesiyle vasiyetin meşrû kılınış sebebine işaret etmiştir. Burada ayrıca vasiyette bulunan kişinin vasiyet miktarının, terekесinin üçte birini aşmaması gerektiği hususu da vurgulanmaktadır (Arı, 2012: s. 552-553).

Vasiyet, kişinin ölümünden sonra mal varlığının tasarrufu konusundaki taleplerini ifade etmekte ve İslam hukukunun önemli konularından birini teşkil etmektedir. Ölen kişinin vasiyet edebileceği miktarın üst sınırı ve vasiyetin şartları İslam hukukunda ayrıntılı olarak izah edilmiş, böylece vasiyette bulunan kişinin yanında varislerin de hakları gözetilmiştir (Schacht, 1988: s. 230-232; Ekinci, 1997: s. 105-120; Köse, 1997: s. 123-127; Arı, 2012: s. 552-553; Yılmaz, 2017: s. 1747). Osmanlı toplumunda mal varlıklarının bir kısmının vasiyet edilmesi usulünün uygulandığı şer'îye sicillerinde yer alan terekelerden tespit edilebilmektedir. Tereke ye da muhallefat olarak anılan belgeler, kişinin ölümünden sonra mal varlığının maddi değerleri ile birlikte kaydedildiği listelerdir. Bu belgede, ölen kişinin kimliği, mirasçuları ve mal varlığının yanında borçları ile ihzariyye, dellaliyye ve katibiyye gibi belgenin düzenlenmesini sağlayan kimseler için ödenen meblağ da bulunmaktadır. Ayrıca ölen kişi şayet vasiyette bulduysa bu kısım da "berây-ı vasiyyet" başlığı altında kaydedilmekteydi. Bunun yanında kimi zaman vasiyet konusunda varisler arasında oluşan bir anlaşmazlık ya da vasiyette bulunan kişinin vasiyeti yerine getirmesi için birini tayin etmesi gibi nedenlerle terekeler haricindeki belgelerde de vasiyet hususuna dair bilgilere ulaşılabilmektedir.

Vasiyet, şer'î hükmü bakımından vâcip olan vasiyet, mendup vasiyet, mubah vasiyet, mekruh vasiyet ve haram vasiyet olarak beş kısma ayrılmaktadır. İncelediğimiz dönemde genel olarak vâcip ve mendub vasiyet türleri tespit edildiğinden bu vasiyet türlerinin açıklanması yerinde olacaktır. Vâcip olan vasiyet, bizzat ödemekten âciz olduğu borç veya iade edilmesi gereken emanet gibi kul hakları bulunan kimselerin bunların ödenmesi için vasiyette bulunmalarıdır. Ayrıca hac, zekât, fidye, kefâret ve nezir gibi yerine getirilememiş Allah hakları için yapılan vasiyet de vâcip vasiyet olarak değerlendirilmektedir. Mendup (müstehap) vasiyet ise sevap kazanmak gayesiyle mirasçı olmayan akrabalarına, yoksullara veya hayır yollarına sarf edilmek üzere vasiyette bulunmayı ifade etmektedir (Arı, 2012: s. 553). Mendub vasiyet, bu anlamda kişinin ölümünden sonra hayırla yad edilip amel defterinin kapanmamasını temin etmesi bakımından sadaka-ı câriye nevinden değerlendirilebilir. Nitekim Manastır'da İnebey mahallesinde sakin olan Aişe hatunun vasiyetinin kaydedildiği belgede yer alan "...cem'î malından sülüsü ifrâz ve sülüs-i mezbûre re'y-i hâkümü'ş-şer'le vücûh-ı hayrâta sarf ve dâr-ı ahiretini ta'mîre masraf olunmasını vasiyyet..." ifadesi, vasiyette bulunan kişilerin temel gayesini açıkça göstermektedir (BOA.YB.21.d., nr.47/36a). İncelenen dönemde tereke kayıtlarında bilhassa mendup vasiyetlerin yer almış olması, vasiyet yoluyla yapılan hayır işleri üzerinde değerlendirme yapmayı mümkün kılmıştır. Bunun yanında az sayıda olmakla birlikte bahsi geçen dönemde vacip vasiyet türleri de tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da yaşamış ve varlıklarının bir kısmını vakfetmiş olan kimseler hakkında vakıf muhasebe defterleri, vakfiye suretleri ve muhtelif arşiv vesikaları bilgi vermektedir. Nitekim bu belgeler ışığında Manastır üzerinde yapılan çalışmalarda vakıflar bahsine de yer verilmiştir (İdrizi, 2008; Nedzipi, 2006; Çağ, 2023; Omerov, 2016; Civelek, 2021). Bu türden çalışmaların

yanında 17. ve 18. yüzyılları ihtiva eden farklı Manastır şer'iyeye sicilleri üzerine de tezler hazırlanmıştır (Erikci, 2019; Özcan, 2019; Gözcü, 2019; Kavgacı, 2021).

Tereke kayıtları vakıflardan ziyade vasiyet yoluyla hayır işlerine vesile olan kişiler hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda vasiyet edilen varlığın niteliği ve nasıl sarf edileceği hususunun yanı sıra vasiyet eden kişinin ailesi, serveti ve toplum içindeki sosyo-ekonomik konumu hakkında da terekelerden malumat sağlanabilmektedir. İncelediğimiz dönemde Manastır şer'iyeye sicillerinde 297 tereke tespit edilmiştir. Bunlar arasında vasiyet yoluyla varlıklarının bir kısmını hayır işlerine ayıran 89 kişi bulunmakta olup bunların 55'i kadın, 34'ü ise erkektir. Bu anlamda ilk olarak vasiyet yoluyla mallarını hayır işlerine ayırma hususunda erkeklere nazaran kadınların öne çıktıkları görülmektedir.

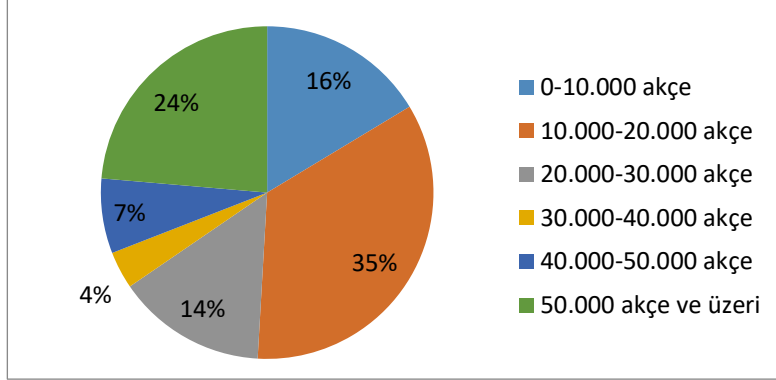
XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da varlıklarının bir kısmını vasiyet eden kadın ve erkekler arasında en yüksek mal varlığına sahip olan Bezzaz Hacı Osman Efendi'nin toplam serveti 1.507.767 akçe olup 180.000 akçesini vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.45/78a). Bunun yanında erkeklerin toplam mal varlıklarının ve vasiyet ettikleri miktarın ortalaması kadınlara nazaran daha fazladır. Bu durumun temel sebebi kadınların mal varlıkları oranında vasiyette bulunmaları şeklinde açıklanabilir. Ancak terekelerin geneli incelendiğinde mal varlığı ile vasiyet edilen miktarın her zaman doğru orantılı olmadığı, serveti düşük olan birinin vasiyet miktarının mal varlığı daha yüksek olan birine göre daha fazla olduğu durumlara rastlanmıştır.

1. Kadınların Servet Dağılımları İçerisinde Vasiyetlerin Yeri

Mal varlıklarını, belli oranlarda hayır işlerine sarf edilmesini vasiyet eden kadınların servetleri hususunda terekeler incelendiğinde, kadınların toplam servetlerinin ortalamasının yaklaşık 40.000 akçe olduğu tespit edilmiştir. Kadınların servetlerinin daha ziyade 10.000 ila 20.000 akçe arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca 50.000 akçe üzerinde servete sahip olan kadınların da sayıca fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan servetlerinin değeri ve refah düzeyleri değişmekle birlikte her kesimden kadının vasiyet yoluyla mal varlıklarının bir kısmını hayır işlerine ayırmaya çalıştığı söylenebilir.

Vasiyette bulunan kadınlar arasında Manastır'ın varlıklı ailelerinden olduğu düşünülen üç kadının toplam serveti 150.000 akçenin üzerindedir. Emir mahallesinden Zeliha hatunun toplam mal varlığı 186.231 akçe iken Karaoğlan mahallesinden Fatma hatunun toplam serveti 183.143 akçedir (BOA.YB.21.d., nr.42/41a, nr.46/8b). İnebey mahallesinden Hadice kadının ise toplam serveti 151.249 akçedir (BOA.YB.21.d., nr.45/58a). Zeliha hatunun servetinin yaklaşık %70'ini farklı köy ve çiftliklerde bulunan büyük ve küçük baş hayvanlar, ziraat mahsülleri, ahır, anbar, harman yerleri, bağlar ile değirmen hissesi, simitçi dükkanı hissesi ve ev hisseleri oluşturmaktadır. Ayrıca mal varlığı arasında 20.000 akçe değerindeki mihri de yer almaktadır. Zeliha hatunun serveti değerlendirildiğinde bahsi geçen bu çiftlik ve hayvanların babasından intikal ettiği tahmin edilmektedir. Zeliha hatun *berây-ı vasiyyet-i sülüs-i mâl* olarak 54.885 akçe vasiyet etmiştir. Burada vasiyetinin muhtevası tespit edilememektedir. Bu türden kayıtların yer

aldığı belgelerde çoğu zaman "techîz, tekfîn ve vücûh-ı berr¹" şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Zeliha hatunun da benzer şekilde malının üçte birini ölümü sonrası yapılacak masraflar ile hayır işleri için vasiyet ettiği söylenebilir.

Şekil 1: Manastırlı Hayırsever Kadınların Servet Dağılımları

Karaoğlan mahallesinden Fatma hatunun ise servetinin yaklaşık %80'ini ev, bağ, yurt yeri, ziraî mahsuller ve hayvanlar ile alacaklar teşkil etmektedir. Bunun yanında 14.000 akçe değerinde Rahime isimli bir cariyesi de bulunmaktadır. Merhum Halil Ağa'nın kızı olan Fatma hatunun muhtemelen bir kısmı babasından intikal etmiş olan serveti ile refah düzeyinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Fatma hatun, mal varlığından 21.896 akçeyi hayır işlerine harcanması için vasiyet etmiştir. Ayrıca cariyesi Rahime için 14.000 akçe vasiyet etmiştir. Fatma hatun, tereke kaydında değeri 14.000 akçe olarak kaydedilen cariyesinin böylece hürriyetine kavuşmasını sağlamıştır. Bunun yanında 12.000 akçeyi de Debbağhane Tekkesi için vasiyet etmiştir. Bu tekkenin yeri ya da kim tarafından yaptırıldığı hususu açık değildir. Neticede Fatma hatunun vasiyet yoluyla üç ayrı alanda hayra vesile olduğu anlaşılmaktadır.

İnebey mahallesinden Hadice Kadın, Hacı Ahmed Ağa'nın kızı ve kadı Ahmed Efendi'nin eşidir. Hadice kadının 151.249 akçe değerindeki servetinin yanında babası ve eşinin statüsü dikkate alındığında seçkin bir tabakadan olduğu açıkça görülmektedir. Servetinin yaklaşık %80'ini ev, çiftlik, mücevherât, nakit para ve mihri ile başkalarının zimmetinde bulunan nakit para oluşturmaktadır. Hadice kadın, 41.416 akçeyi hayır yapılması için vasiyet etmiştir. Bu vasiyetini yerine getirmesi için de eşi Ahmed Efendi'yi vasî olarak tayin etmiştir. Nihayet Manastır ahalisinin geneline kıyasla ekonomik olarak daha iyi bir konuma sahip oldukları anlaşılan bu kadınlar, vasiyet yoluyla kendi adlarına hayır işleri ile uğraşılmasını temin etmişlerdir.

Hayır yapmak ve bağışta bulunmak ferdî vicdan ve ekonomik durum ile alakalı olmakla birlikte bağışta bulunan kişinin gelir seviyesi ile bağışlanan varlıklar arasında her zaman doğru bir orantı olması beklenmemektedir. Nitekim Emir

¹ Ölünün dinî usullere uygun olarak kabre konması için gerekli hazırlıkların yapılmasına techiz; yıkandıktan sonra kefenlenmesine ise tekfîn denilmektedir (Demirci, 1993: s. 353-354). Berr, Arapça'da iyilik ve güzellik anlamına gelmektedir. Belgelerde geçen vücûh-ı berr ifadesi ise genel anlamda hayır işlerini ifade etmektedir.

mahallesinden İne Emine hatun, 123.379 akçe değerindeki mal varlığından yalnızca 2.000 akçenin hayır işlerine harcanması için vasiyette bulunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.40/73a). İne Emine hatun ile aynı mahalleden olan Şerife hatunun ise toplam mal varlığı İne Emine hatunun servetine nazaran daha az olup 71.564 akçedir. Buna rağmen İne Emine hatuna göre daha fazla miktarda malını vakfetmiş ve toplam varlığından 14.400 akçenin hayır işlerine ayrılmasını vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.47/19b). Bunun yanında Kara Debbağ mahallesinden Hacı Mehmed Ağa'nın kızı Hadice hatunun serveti de Şerife hatunun mal varlığına kıyasla daha az olup 51.331 akçedir (BOA.YB.21.d., nr.40/77b). Ancak Hadice hatun da 16.350 akçenin hayır işlerine ayrılmasını vasiyet ederek Şerife hatuna nazaran daha fazla miktarda malını vakfetmiştir². Bunun yanında incelenen dönemde daha önce bahsi geçen en yüksek mal varlığına sahip olan Hadice kadın, Zeliha hatun ve Fatma hatunun, kadınlar arasında hayır işleri için vasiyet ettikleri meblağ ile de öne çıktıklarını ayrıca belirtmek gerekmektedir.

Vasiyet edilen varlıklar incelendiğinde, vasiyet miktarlarının 500 ile 54.885 akçe arasında değiştiği görülmüştür. Şüphesiz toplam mal varlığının vasiyet edilen meblağlar üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere bu durumun daima geçerli olmadığı açıktır. Vasiyet edilen varlıklar arasında en düşük meblağ olan 500 akçe, Ali Çavuş mahallesinden Zeliha hatun tarafından hayır işlerine harcanması için vasiyet edilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.46/17a). Zeliha hatunun mal varlığı 15.000 akçedir. İncelenen dönemde en düşük mal varlığına sahip olan Emine hatunun serveti ise 1.600 akçe olup hayır işlerine harcanmak üzere 530 akçesini vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.39/53b).

Manastırlı kadınların vasiyetleri incelendiğinde çoğunlukla vasiyetlerinin mendup (müstehap) vasiyet olduğu dikkati çekmektedir. Yalnız iki terekede vâcip olan vasiyete rastlanmıştır. Bunlardan biri İnebey mahallesinden Safiye hatun olup 87.040 akçe mal varlığından vasiyet ettiği toplam 29.000 akçenin 20.000 akçesi terekesinde, "*berây-ı vasiyyet-i ihcâc, oğlu Mehmed Efendi zimmetinde*" şeklinde kaydedilmiştir. Böylece Safiye hatun, hayattayken yerine getiremediği hac farızasını oğlunun ifa etmesini vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.35/2a). Vâcip vasiyette bulunan bir diğer kadın ise Emir mahallesinden Şerife hatundur (BOA.YB.21.d., nr.47/19b). Şerife hatunun 71.564 akçe olan toplam mal varlığından 14.400 akçesi vasiyet olarak kaydedilmiştir. Vasiyeti arasında *ıskât-ı*

² Hadice hatunun tereke kaydında yer alan "*Der-vasiyyet-i Fatma hatun berây-ı vücûh-ı bîrr - 16.350 akçe*" ifadesi (BOA.YB.21.d., nr.40/79b), Hadice hatunun hayır işleri için 16.350 akçe ayrılmasını vasiyet ettiğini ve bu vasiyeti yerine getirmesi için Fatma hatunu vâsi-i muhtâr tayin ettiğini göstermektedir. Burada ilk olarak Hadice hatunun doğrudan Fatma hatuna, malından para vasiyet ettiği akla gelse dahi bu türden doğrudan vasiyetlerin "*Berây-ı vasiyyet-i Latife hatun* (BOA.YB.21.d., nr.46/10a)" ya da "*Rabia hatun bâ-vasiyyet* (BOA.YB.21.d., nr.47/19b)" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Bunun yanında kişiler mallarını hayır işlerini harcaması için belli kişileri görevlendirmişlerdir. Bu husus kimi *zaman* belgelerde açıkça "*Sülûs malını vücûh-ı hayrâta sarfa Hüseyin Başo b. Yusuf'u vâsi-i muhtâr nasb eder* (BOA.YB.21.d., nr.48/9b)" şeklinde kaydedilirken kimisinde de "*Berây-ı vasiyyet-i vücûh-ı hayr Bades Fatma hatun* (BOA.YB.21.d., nr.46/8b)" şeklinde kısaca yazılmıştır.

salât da yer almaktadır. Bu bakımdan sağlığında yerine getiremediği namaz ibadeti ile ilgili sorumluluğunun vefatından sonra fidye ödenerek düşürülmesini sağlamıştır. Terekelerin yanında sicildeki diğer belgeler incelendiğinde vâcip vasiyette bulunan bir kadına da rastlanmıştır. Manastır sakinlerinden olan Aişe hatun, ölmeden önce sülüs malından 400 guruşu bedel-i hacc olarak, 100 guruşu ise vücûh-ı hayra sarf olunmak üzere vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.48/37a). Burada Safiye hatun ile Şerife hatunun vasiyetlerinin de Aişe hatunun vasiyetinde olduğu gibi bir kısmının vâcip vasiyet olduğunu kalan kısımlarının yine mendup vasiyet olduğunu ifade etmek gerekir. Nihayet vasiyette bulunan her kadının vasiyetlerinin tamamı ya da bir kısmı mendup vasiyet olduğu görülmektedir.

Mendup vasiyetler, terekelerde genellikle ayrıntılı olarak izah edilmemiş yalnız "*sülüs ber-muceb-i vasiyyet, vasiyyet-i müsbete, berây-ı vasiyyet-i sülüs-i mâl, vasiyyet-i sülüs berây-ı vücuh-ı berr, vasiyyet-i sülüs teşhîz ve tekfîn ve vücuh-ı berr*" şeklinde kaydedilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.32/11a; nr.36/7b; nr.37/1b; nr.38/7b; nr.39/53b; nr.40/73a; nr.42/41a; nr.43/6a; nr.45/58a; nr.46/16a; nr.47/46b; nr.50/45b; nr.51/23a). Bu türden kısa ifadelerle kaydedilen vasiyetlerin asıl muhtevası, bir terekede "*Vasiyyet-i sülüs min-cemî'ü'l-mâl vech-i mesnûn üzre techîz ve tekfîn ve bâkîsini vücûh-ı birre sarf ve zevc-i mumâ-ileyh Ahmed Efendi vasî-i muhtar nasb eylediği*" (BOA.YB.21.d., nr.45/58a) şeklinde ifade edilmiştir. Burada öncelikle malın üçte birini vasiyet etme usulünün sünnet gereği olduğu ve bu üçte birlik kısmın teşhiz ve tekfin yani ölen kişi için genel olarak yapılması gereken hazırlıklar ve yıkandıktan sonra kefenlenmesine yapılacak masraflar ile hayır işlerine sarf edileceği belirtilmiştir. Vasiyetin kim tarafından yerine getirileceği hususu da ayrıca kaydedilmiştir. Terekelerde yer alan vasiyet kısımlarında çoğu zaman sadece *vasiyyet-i sülüs-i mâl* ifadesi kullanılmış ve vasiyeti yerine getirecek kişi ya da teşhiz ve tekfin hususlarına değinilmemiştir.

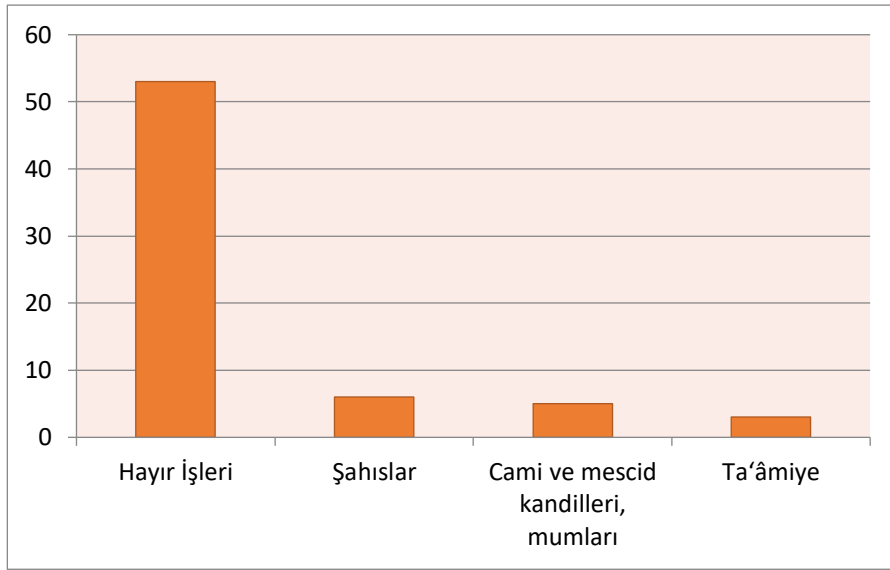
Vasiyet alanları arasında yer alan vücûh-ı berr konusunun Manastırlı kadınlardan birinin terekesinde ayrıntılı olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu terekenin vasiyet kısmının incelenmesi ile genel anlamda vücûh-ı berr meselesine ışık tutulabilir. Kara Debbağ mahallesinden Emine hatun, vefat ettiğinde toplam mal varlığı 18.411 akçe olup malının üçte biri olan 6.137 akçeyi vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.39/1b). Vasiyetin ihtiva ettiği alanlar şöyledir:

Techîz ve tekfîn (2.150 akçe), mevlid harcı (650 akçe), namaz gecelerinden ikâd-ı şem' ve tabh-ı helvâ (96 akçe), fukaraya aş verildi (240 akçe), iki hatm-i şerîf verildi (720 akçe), kabrini yapıp taş vaz' (200 akçe), kaldırım yapmağa verildi (480 akçe), ba'z kimesnelere müteferrika verildi (600 akçe), hatm-i şerîf ve fukaraya (1001 akçe).

Nihayet vasiyetin üçte birinin öncelikle teşhiz, tekfin ve mezar taşı yapımı gibi ölen kişinin defni için yapılacak masraflara ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ardından ölen kişi için hatimler yapıp mevlid okutulmakta ve hayır için fakirlere yemek dağıtılmaktadır. Namaz gecelerinde yani kandil ve kadir gecelerinde mum yakılması ve helva pişirilmesi için de bir miktar para ayrılmıştır. Bunların yanı sıra kaldırım yapmak ve bazı kimselere para vermek suretiyle vasiyetin tamamı yerine

getirilmiştir. Günümüzde de benzer şekilde defin sırasında veya daha sonra ölen kişi için para karşılığında Kur'an okutmak, hatim indirtmek, mevlid okutmak ve ziyafet vermek gibi uygulamalar devam etmektedir. Ancak bunların başkasına para ile yaptırılması fiilin ibadet olma niteliğini ortadan kaldırdığından bid'at sayılmıştır (Şener, 1993: s. 357).

Manastırlı kadınların vasiyetleri arasında çoğunluğu teşkil eden mendup vasiyetler arasında en sık rastlanan vasiyet, az önce bahsi geçen ve genel olarak *vasiyyet-i sülüs teşhîz ve tekfîn ve vücûh-ı berr* olarak kaydedilen vasiyetlerdir. Kadınların yaklaşık %80'inin vasiyeti bu suretle kaydedilmiştir. Bu bakımdan bu türden vasiyetlerin toplam akçe değeri de kadınlara ait tüm vasiyetlerin değerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı kadın terekelerinde vasiyetin ayrıldığı farklı kişi ve kurumların olduğu dikkati çekmektedir.

Şekil 2: Kadınların Vasiyette Buldukları Hayır Alanları

Manastırlı kadınların vücûh-ı berr olarak ifade edilen hayır işlerinden sonra yaygın olarak şahıslara vasiyette buldukları görülmektedir. Manastırlı altı kadın, bir ila beş arasında değişen sayılarda farklı kişilere mal varlıklarından bir kısmını vasiyet etmişlerdir (BOA.YB.21.d., nr.31/4b; nr.33/2b; nr.44/2a; nr.46/10a; nr.47/19b). Kendilerine vasiyette bulunulan şahıslar arasında teyze kızı, hizmette olan bir şahıs, bekar bir kız ve bir cariye de yer almaktadır. Burada İslâm miras hukuku çerçevesinde mirasçısı olmayan ancak gözetilmeye muhtaç olanlara ya da farklı sebeplerle başka kişilere de vasiyet edildiği anlaşılmaktadır.

Manastır'da cami ve mescitlerin kandilleri ve mumları için de vasiyette bulunan kadınlar yer almaktadır. Sinan Bey mahallesinden Fatma hatun, Haydar Kadı ve Koca Kadı camilerinin kandilleri için toplam 3.000 akçe vasiyette bulunurken aynı mahalleden diğer Fatma hatun yalnız Kadı Koca Camii'nin kandilleri için 3.000 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.46/10a; nr.40/34a). Emir mahallesinden Şerife hatun Hacı Doğan Mescidi'nin kandilleri için 1.000 akçe, Firuz Bey mahallesinden Hadice hatun ise Azeb Bey mahallesi caminin kandillerine 500 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.47/19b; nr.42/1b). Cami ya da mescitlerde kullanılan mumların

masrafı için ise iki ayrı terekede vasiyet edildiği görülmektedir. Sinan Bey mahallesinden Rabiahan adlı kadın, Koca Kadı Camii'nin mumlari için 2.000 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.46/16b). Kara Debbağ mahallesinden Emine hatunun terekesinde ise cami ya da mescit ismi belirtilmeksizin yalnız namaz gecelerinde *îkād-ı şem'* ve *tabh-ı helva* için 96 akçe vasiyette bulunulmuştur (BOA.YB.21.d., nr.39/1b).

Cami ve mescidlerin mum ya da kandil ihtiyaçlarının giderilmesinin yanında bazen doğrudan cami imamları adına vasiyette bulunulduğu görülmektedir. Nitekim Kara Debbağ mahallesinden Kadriye hatun Haydar Kadı Cami imamı Ömer Efendi, Yakub Bey Cami imamı Ömer Efendi ve Cami-i Atik imamı Hüseyin Efendi için 1200'er akçe vasiyette bulunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.37/11b). Terekeler haricinde bir belgede ise Hadice adlı bir kadının sülüs malını teçhiz, tekfine ve hayır işlerine harcanmasını vasiyet ettiği ve sülüs malından dan 2000 akçeyi Eski Cami'ye vakfettiği dikkati çekmektedir (BOA.YB.21.d., nr.31/61a). Belgede "...iki bin akçe dahi Eski Câmî'e vakf edip gallesini câmî'nin imamına şart etmekle..." denilerek bu defa paranın doğrudan imama verilmesi vasiyet edilmeyip işletilmek suretiyle gelirinin düzenli olarak cami imamına verileceği belirtilmiştir.

Manastırlı kadınların vasiyette buldukları alanlardan bir diğeri ise ta'âmiyedir. Esnaf teşkilatlarına ait ta'âmiye vakıfları olduğu bilinmektedir (Faroqhi, 2003: s. 143; Tabakoğlu, 2011: s. 337; Başol, 2018: s. 116). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manisa'da bu türden vakıflara vasiyette bulunanlar olduğu tespit edilmiştir (BOA.MŞH.ŞSC.d., nr. 6591, s. 85-86; nr.6610, s. 65). Ancak Manastır'da kadınların esnaflara ait ta'âmiye vakıflarına vasiyet ettikleri düşünülmemektedir. Zira Manastırlı iki kadın terekesinde yer alan "*sülüs mâlından ta'âmiye, it'âm-ı ta'âm li'l-fakr*" kaydıyla yer alan vasiyetler (BOA.YB.21.d., nr.31/4b; nr.47/19b), ta'âmiye vakıflarından ziyade ölümü sonrasında yoksullara yemek dağıtılması hususunu ifade ettiği düşünülmektedir. Nitekim bir başka terekede doğrudan "*fukaraya aş verildi*" (BOA.YB.21.d., nr.39/1b) şeklindeki kayıttan ta'âmiye olarak adlandırılan vasiyetin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan en azından Manastır için vasiyete konu olan ta'âmiyeyi fakirlere yemek verilmesi olarak açıklayabiliriz. Bununla birlikte genel olarak ta'âmiyenin incelediğimiz dönemde kadın vasiyetlerine çok yansımadağı görülmektedir.

Avarız vakıfları, bir köy ya da mahalle halkının ödemede zorlandıkları avarız bedeli ile kürek bedelini ödemek ve diğer ihtiyaçlarına harcanmak üzere kurulmuş akar ve para vakıflarıdır (İpşirli, 1991: s. 109). Bu anlamda Osmanlı döneminde ahaliye maddi anlamda fayda sağlayan ve yaşam koşullarını bir ölçüde rahatlatan vakıflardır. Manastır'da kadınlardan yalnızca biri mahallenin avarız vakfına vasiyet etmiştir. Emir mahallesinden Şerife hatun, aynı mahallenin avarız için 2.000 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.47/19b).

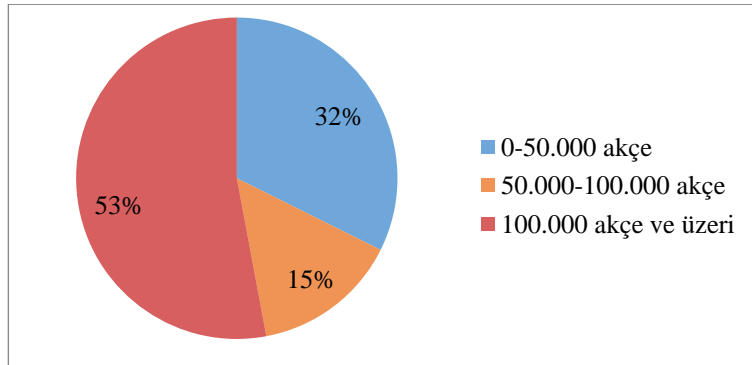
Bu vakıfların yanı sıra bazı kadınların vasiyet haricinde farklı şekillerde hayra vesile oldukları bilinmektedir. Nitekim aynı dönemde Manisa'da Ümmühan hatun, yolda bulunduğu kimsesiz bir çocuğu evlat edinmiş ve bu çocuğun bakımını

üstlenmiştir (BOA.MŞH.ŞSC.d., nr.6602, s. 94). Bunun yanında sicillere yansımada da muhtelif suretlerle hayır işleri ile ilgilenen pek çok kadın olduğu muhakkaktır.

2. Erkeklerin Servet Dağılımları İçerisinde Vasiyetlerin Yeri

“Berây-ı vasiyyet” kayıtlarının yer aldığı erkeklere ait terekeler incelendiğinde toplam servetlerinin ortalamasının yaklaşık 215.000 akçe olduğu tespit edilmiş ve bu kişilerin servetlerinin daha ziyade 100.000 akçenin üzerinde olduğu görülmüştür. Kadınlar bahsinde de hayır işlerine harcanmak üzere malının üçte biri üzerinden vasiyette bulunan erkeklerin kadınlara nazaran refah seviyelerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştik. Nihayet bu durum vasiyette bulunan ya da bulunmayan ayrımı yapılmaksızın incelendiğinde de benzer olarak erkeklerin mal varlıklarının kadınlarınkine oranla genelde daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında kadınların aksine erkeklerde refah düzeyi yüksek olan kesim arasında hayır işleri için vasiyette bulunma hususu daha yaygındır. Neticede erkeklerin genel anlamda bu suretle hayır yapma yönünde bir kaygılarının olmadığı ve kadınlara nazaran dini duygularını bu şekilde ifade etmeyi tercih etmedikleri söylenebilir.

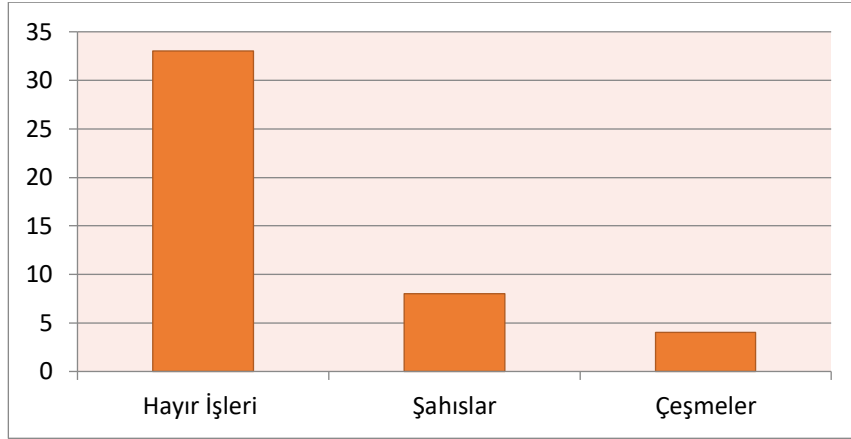
Vasiyette bulunan erkeklerin servetleri göz önüne alındığında, bunlar arasında Manastır’ın önde gelen varlıklı simalarından oldukları düşünülen dört erkeğin toplam mal varlıkları 500.000 akçenin üzerindedir. İnebey mahallesinden olan Bezzaz Hacı Osman Efendi, 1.507.767 akçe değerindeki mal varlığı ile öne çıkmaktadır (BOA.YB.21.d., nr.45/78a). Bezzaz Osman Efendi’nin mal varlığının yarısından fazlası alacaklarından oluşmaktadır. Alacaklı olduğu kimseler arasında takyeci, pabuççu, bakkal ve kuyumcu gibi esnaf da yer almaktadır. Bu kişilerle arasında vuku bulan bir alışveriş dolayısıyla bu alacakların oluştuğu düşünülebilir. Bezzaz Osman Efendi’nin servetinin kalanını ise büyük ölçüde dükkanında yer alan ve içlerinde 120.050 akçe değerinde 323 zira ölçüsünde *elvan Felemenk çuka* da bulunan çeşitli kumaşlar teşkil etmektedir. Manastır esnafı arasında serveti ile öne çıkan simalardan biri olduğu düşünülen Bezzaz Osman Efendi, ölümünden sonra hayır işlerine harcanması için 180.000 akçe vasiyet etmiştir. Ancak vasiyeti yalnız “*techîz, tekfîn ve vücûh-ı berr*” olarak kaydedilmiş, vasiyet edilen meblağın nasıl değerlendirileceği hususu izah edilmemiştir.

Şekil 3: Manastırlı Hayırsever Erkeklerin Servet Dağılımları

Karaoğlan mahallesinden Receb Efendi'nin ise 625.195 akçe değerindeki mal varlığının tamamına yakını alacaklarından oluşmaktadır (BOA.YB.21.d., nr.43/62a). Mal varlığından ber-mûceb-i vasiyyet-i sülûs olarak hayır işlerine harcanması için 36.000 akçe vasiyet etmiştir. Burada "*vasiyyet-i sülûs*" olarak ifade edilen vasiyetin, her zaman mal varlığının tam olarak üçte birine karşılık gelmediği açıkça görülmektedir. Nitekim Receb Efendi'nin mal varlığının üçte biri 208.398 akçedir. Bu bakımdan "*vasiyyet-i sülûs*" ifadesinin, genel bir tabir olduğu, en fazla servetin üçte birine karşılık geldiği ancak bu oranın her zaman sağlanmadığı söylenebilir.

Yakub Bey mahallesinden Sol Kol Alay Beyi olan Ali Bey'in toplam serveti 587.200 akçe olup 36.000 akçeyi hayır işleri için vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.39/67b). Mal varlığının büyük bir kısmı, alacakları, gayrimenkulleri ve tarım mahsullerinden oluşmaktadır. Hac farizasını yerine getiremeyen Ali Bey, vasiyetinde 38.400 akçenin hac bedeli olarak ayrılmasını istemiştir. Bunun yanında iki ayrı çeşmeye ve Manastır'daki bazı mahallelere harcanması için vasiyette bulunan Ali Bey, cami hatibine ve oğlançıklara da belli miktarlarda vasiyette bulunmuştur. Burada söz konusu hatibin hangi caminin hatibi olduğu kaydedilmediği gibi *oğlançıklar* şeklinde ifadesi edilen çocukların kimler olduğu hususu açık değildir.

Şekil 4: Manastırlı Hayırsever Erkeklerin Vasiyette Buldukları Hayır Alanları

İnebey mahallesinden Hacı Molla İbrahim Efendi, 579.819 akçe değerindeki mal varlığının 88.200 akçesini vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.49/43a). Bu meblağın bir kısmı techiz, tekfin ve ıskat-ı salata ayrılmış, kalanı ise kişilere vasiyet etmiştir. Bu kişiler arasında gelini, kız kardeşi, kız kardeşinin kızı, daha önce vefat etmiş olan oğlunun kızının cariyesi ve vefat eden Molla Ahmed'in kızı Aişe yer almaktadır. Burada akrabaları arasında gelinine 48.000 akçe vasiyette bulunması dikkati çekmektedir. Oğlunun vefatı ile gelininin geçim sıkıntısı yaşama ihtimaline karşı ona ayrıca diğerlerine oranla yüklü miktarda vasiyette bulunmayı tercih etmiş olmalıdır. Bunun yanında daha önce vefat etmiş olan Molla Ahmed'in kızı Aişe'ye de 1.200 akçe vasiyet etmesi, İbrahim Efendi ile bahsi geçen Molla Ahmed arasında bir dostluk olduğu ve vefatı sonrasında onun kızına az da olsa faydasının dokunmasını istediği akla gelmektedir. Ancak Molla Ahmed Efendi ya da kızı Aişe

hakkında herhangi bir malumat bulunmaması nedeniyle bu konuda söylenecekler tahminden öteye geçmemektedir.

Vasiyet edilen varlıklar incelendiğinde, vasiyet miktarlarının 1800 ile 180.000 akçe arasında değiştiği görülmüştür. Vasiyet edilen varlıklar arasında en düşük meblağ olan 1800 akçe, Hamza Bey mahallesinden Derviş Abdurrahman Efendi tarafından hayır işlerine harcanması için vasiyet edilmiştir (BOA.YB.21.d., nr.47/35a). Derviş Abdurrahman Efendinin mal varlığı 14.588 akçedir. İncelenen dönemde en düşük mal varlığına sahip olan Kara Debbağ mahallesinden Ahmed Çelebi'nin serveti ise 8.493 akçe olup hayır işlerine harcanmak üzere 2.682 akçesini vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.42/55a). Burada yine servet ile vasiyet arasında bir bağın olmadığı, servetin fazla olmasının vasiyetin de fazla olacağı anlamına gelmediği görülmektedir.

Manastırlı erkeklerin vasiyetleri incelendiğinde kadınlarla benzer şekilde vasiyetlerinin çoğunlukla mendup (müstehap) vasiyet olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız dört terekede vâcip vasiyete rastlanmıştır. Bunlardan biri namaz borçlarının düşürülmesi için diğer üçü ise hac bedeli olarak vasiyet edilmiştir. İnebey mahallesinden Hacı Molla İbrahim Efendi, vasiyet ettiği 88.200 akçenin 15.000 akçesini teçhiz, tekfin ve iskât-ı salât için ayırmıştır (BOA.YB.21.d., nr.49/43a). Yakub Bey mahallesinden İbrahim Ağa ile Sol Kol Alay Beyi Ali Bey ve Emir mahallesinden Hasan Ağa ise hacca gidemediklerinden hac bedeli için vasiyette bulunmuşlardır (BOA.YB.21.d., nr.38/5b; nr.39/67b; nr.47/21b).

Manastırlı erkeklerin vasiyetleri çoğu zaman "vasiyyet-i sülüs ve Der-vasiyyet-i sülüs techîz ve tekfîn ve vücûh-ı bîr" şeklinde kaydedilmiştir. Bu türden kayıtların dışında kalanlar arasında erkeklerin yaygın olarak şahıslar için vasiyette buldukları görülmektedir. Bunlar arasında yer alan Sol Kol Alay Beyi Ali Bey ile İnebey mahallesinden Hacı Molla İbrahim Efendi'nin vasiyette buldukları kişilerden yukarıda bahsedilmiştir. Bunların yanında İnebey mahallesinden Hacı Molla Mehmed Efendi, kız kardeşinin çocukları için vasiyette bulunurken Kara Debbağ mahallesinden Bakkal Hacı Mehmed Efendi, hizmetkarı Mehmed ve Fatma ile akrabasından Safiye adlı çocuğa belli bir miktarda vasiyette bulunmuştur (BOA.YB.21.d., nr.35/1b; nr.39/25b). Sinan Bey mahallesinden Ömer Yazıcı, kız kardeşi ile kayınvalidesine; Ali Çavuş mahallesinden Hacı Abdi Ağa ise biri gulam olmak üzere dokuz farklı çocuğa mal varlığından belli bir miktarı vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.51/9b; nr.42/62a).

Manastırlı erkeklerin vasiyette buldukları alanlardan bir diğeri ise çeşmelerdir. İnebey mahallesinden Hacı Mehmed Efendi, Emir mahallesinde bulunan çeşme için 2.400 akçe vasiyet ederken Yakub Bey mahallesinden Sol Kol alay Beyi Ali Bey, kendi mahallesinde bulunan çeşme ile Loznan adlı köyde bulunan çeşme için toplam 9.000 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.35/1b; nr.39/67b). Kara Debbağ mahallesinden Bakkal Hacı Mehmed, Hacı Seyfullah çeşmesine 3.000 akçe, Ali Çavuş mahallesinden Hacı Abdi Ağa ise kendi vakfı olan çeşmelere tamir için 12.000 akçe vasiyet etmiştir (BOA.YB.21.d., nr.39/25b; nr.42/62a). Bu vakıf çeşmelerin nerede olduğu hakkında malumat bulunmadığı gibi Manastır'da bulunan

vakıflar arasında Hacı Abdi Ağa'ya ait bir vakfa tesadüf olunmamıştır. Ancak terekede yer alan kayıt ışığında Hacı Abdi Ağa'nın farklı yerlerde birden çok çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır.

Manastır'da erkeklerin vasiyetleri arasında bulunan su kuyusu ve köprü tamiri yalnız bir terekede yer almaktadır (BOA.YB.21.d., nr.35/1b). Manastır'da kadınların vasiyetleri arasında çeşme, su kuyusu ve köprülere rastlanmamış; erkeklerin vasiyetlerinde ise kadınlar arasında yaygın olan cami ve mescitlere kandil ve mum sağlanmasına hiç tesadüf olunmamıştır. Bu durum kişinin refah seviyesinin yapılacak vasiyetin değerini ya da türünü etkilediğini ve bu bakımdan kadınlar ile erkeklerin vasiyet alanlarında zorunlu bir ayrım olabileceğini akla getirmekle birlikte benzer dönemlerde Manisa için yapılan incelemede böyle bir durum tespit edilmemiştir (Karadeniz, 2022: s. 339-359). Bu bakımdan böyle bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Yalnız Manastır için kadınların ve erkeklerin vasiyet alanlarında farklı yönde eğilimlerin olduğu söylenebilir.

Manastır'da erkeklerin vasiyette buldukları diğer bir alanın ise fakirlere yemek yedirmek olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerde "it'âm-ı fakir, eyyâm-ı mu'tâdede fukaraya it'âm-ı ta'âm" şeklinde geçen bu vasiyet türüne üç ayrı terekede rastlanmıştır (BOA.YB.21.d., nr.38/5b; nr.51/9b; nr.39/32b, 33a, 33b). Aslında terekelerden birinde vasiyet sadece "berây-ı vasiyyet-i sülüs" olarak kaydedilmiş, ancak sicilde aynı kişinin vasiyetinin ayrıntılı olarak verildiği iki ayrı belge daha tespit edilmiş, böylece vasiyetin bir kısmının fakirlere yemek yedirilmesine ayrıldığı anlaşılmıştır.

Vasiyet alanları mahalle avarız vakfına ise yalnızca iki terekede görülmüştür (BOA.YB.21.d., nr.39/25b, 67b). Burada terekelerde yer alan vasiyet kayıtlarının ayrıntılı malumat vermeyişi, genel anlamda Manastır ahalisinin vasiyet alanlarındaki yönelimlerinin sağlıklı değerlendirilmesine engel olmaktadır. Zira kayıtlar çoğunlukla sadece hayır işlerine vasiyet edildiği yönünde bilgi verirken bu hayır işlerinin muhtevası konusunda sessiz kalmaktadır. Bu bakımdan tereke kayıtlarında yer alan berây-ı vasiyyet kayıtlarının dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Bunun yanında mevcut verilerden incelenen bölgede kadın ve erkekler arasında vasiyet yoluyla hayır yapma konusundaki yaygınlığı, vasiyet alanlarını ve vasiyette bulunan kişilerin refah düzeyleri ile sosyal yapı içerisindeki konumlarını tespit etmek mümkündür.

Sonuç

Osmanlı'da ticari açıdan önemli şehirlerinden biri olan Manastır'da, 18. yüzyılın ilk yarısı için şeri'yye sicilleri üzerinde yapılan araştırmada, mevcut terekelerin ancak %30'unda vasiyet kaydının bulunduğu görülmüştür. Şehirde vefat eden her kişinin terekasının tutulmadığı göz önünde bulundurulmakla birlikte genel anlamda Manastır'da bu dönemde mal varlıklarının bir kısmını vasiyet yoluyla hayır işlerine ayırma usulünün yaygın olmadığı açıktır. Kadın ve erkek özelinde incelendiğinde ise bu türden kayıtların, kadın terekelerinde daha sık yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan kadınların erkeklere nazaran bu konuya daha fazla eğildikleri söylenebilir.

Vasiyette bulunan kadın ve erkeklerin mal varlıklarının ortalaması arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Refah düzeyi yüksek olan belli bir kesim hariç tutulduğunda Osmanlı toplumunun geneli için benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Burada dikkati çeken husus ise vasiyette bulunan kadınlar arasında mal varlığı 10.000-20.000 aralığında olanların fazla olmasıdır. Erkeklerde ise genel olarak mal varlığı yüksek olanlar vasiyette bulunmuştur. Bu durum çoğunlukla erkeklerin servetlerinin değerinin yüksek olması ile açıklanabilir ancak kadınların büyük oranda servetinin miktarına bakmaksızın az ya da çok vasiyet etme eğilimine işaret etmektedir.

Vasiyet edilen miktarlar söz konusu olduğunda servet ortalamasındaki benzer bir durum burada da kendini göstermektedir. Erkeklerin vasiyet ettikleri miktarın ortalaması kadınlara nazaran daha fazladır. Bu durumun temel sebebi kadınların mal varlıkları oranında vasiyette bulunmaları şeklinde açıklanabilir. Nihayet erkeklere oranla daha düşük mal varlığına sahip olan kadınların vasiyet ettikleri miktarın düşük olması anlamlı görünebilir. Ancak terekelerin geneli incelendiğinde mal varlığı ile vasiyet edilen miktarın her zaman doğru orantılı olmadığı, serveti düşük olan birinin vasiyet miktarının mal varlığı daha yüksek olan birine göre daha fazla olduğu durumlara rastlanmıştır. Bu bakımdan kadınların vasiyet ettikleri meblağ düşük olsa dahi kadınlar, erkeklere nazaran hayır işleri için vasiyette bulunma hadisesinin yaygınlığı açısından öne çıkmaktadır.

Vasiyetler türleri bakımından ele alındığında daha ziyade mendup (müstehap) olarak ifade edilen vasiyet türüne rastlanmıştır. Kadınlar arasında yalnız üç kişide, erkekler de ise dört kişide vacip vasiyete tesadüf olunmuştur. Bu bakımdan genel olarak hayır işlerine harcanması maksadıyla vasiyette bulunulduğu söylenebilir. Bu hayır işleri kayıtlarda çoğu zaman kısaca "berây-ı vasiyyet, *ber-muceb-i vasiyyet*, *vasiyyet-i müsbete*" gibi ifadelerle zikredilmiştir. Bu durum vasiyetin muhtevasının anlaşılmasını zorlaştırmakta ve nihayet Manastır ahalisinin vasiyet alanlarındaki yönelimlerinin sağlıklı değerlendirilmesine engel olmaktadır. Bu bakımdan tereke kayıtlarında yer alan *berây-ı vasiyyet* kayıtlarının dikkatli yorumlanması gerekmektedir.

Vasiyet edilen hayır alanları arasında erkek ve kadınlar arasında şahısların önde geldiği görülmektedir. Burada bakıma muhtaç kimselere yardımcı olmanın yanında köle ve cariyelerini hürriyetine kavuşturma maksadıyla vasiyette bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında kadınlar genel olarak cami ve mescidlerin kandilleri ile mumlarına, fakirlere yemek verilmesine ve mahalle avarız vakıflarına sarf olunmak üzere vasiyette bulunurken erkekler çeşme bina ve tamiri, su kuyusu ve köprü tamiri, fakirlere yemek verilmesi ile yine mahalle avarız vakıfları için harcanmak üzere mallarının belli bir kısmını vasiyet etmiştir. Manastır'da kadınların vasiyetleri arasında çeşme, su kuyusu ve köprülere rastlanmamış; erkeklerin vasiyetlerinde ise kadınlar arasında yaygın olan cami ve mescitlere kandil ve mum sağlanmasına hiç tesadüf olunmamıştır. Bu durum kadınlar ile erkeklerin vasiyet alanlarında bilinçli bir ayırım olabileceğini akla getirmekle birlikte benzer dönemlerde farklı bölgelerde böyle bir durumun olmadığı bilinmektedir. Bu

bakımdan bu surette bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Yalnız Manastır için kadınların ve erkeklerin vasiyet alanlarında farklı yönde eğilimlerin olduğu söylenebilir.

Hayır yapmak ve bağışta bulunmak insanların kendi vicdanları, inanışları ve elbette ekonomik durum ile alakalı olmakla birlikte Manastır'da hayır işlerine harcanmak üzere vasiyette bulunan kişilerin refah düzeyleri ile vasiyette buldukları miktar arasında her zaman doğrudan bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bunun ötesinde kadınlar arasında bu konunun daha yaygın olduğu görülmüş, sosyo-ekonomik durumu yüksek olmasa dahi kadınların vasiyet hususuna önem verdikleri anlaşılmıştır. Neticede Manastır'da servetlerinin değeri ve refah düzeyleri değişmekle birlikte her kesimden insan, çevrelerinde muhtaç olanlara yardım etmek, fakir fukarayı doyurmak ve vakıflara destek olmak gibi maksatlarla mallarının bir kısmını vasiyet etmiş ve bu suretle hayra vesile olup ölümünden sonra hayırla yad edilmeyi temin etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.MŞH.ŞSC.d., nr. 6591, s.85-86

BOA.MŞH.ŞSC.d., nr.6602, s.94

BOA.MŞH.ŞSC.d., nr.6610, s.65.

BOA.YB.21.d., nr.31/4b, 61a; nr.32/11a; nr.33/2b; nr.35/1b, 2a; nr.36/7b; nr.37/1b, 11b; nr.38/5b, 7b; nr.39/1b, 25b, 32b, 33a, 33b, 53b, 67b, nr.40, 34a, 73a, 77b; nr.42/1b, 41a, 55a, 62a, nr.43/6a, 62a, nr.44/2a, nr.45/58a, 78a, nr.46, s.8b, 10a, 16a, 17a, nr.47/19b, 21b, 35a, 36a, 46b, nr.48/37a, nr.49/43a, nr.50/45b, nr.51/9b, 23a

Sayfa | 406

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Arı, A. (2012). Vasiyet. *TDVİA*, 42, İstanbul: TDV Yayınları, 552-553.

Başol, S. (2018). Osmanlı bursa'sında tüccar loncası vakfı ve kredi faaliyetleri (1693-1823). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/1, 99-122.

Bilmen, Ö. N. (1985). *Hukuk-ı islâmiyye ve ıstılahât-ı fıkhiyye Kâmûsu*.5, İstanbul: Bilmen Yayınları.

Civelek, G. (2021). *XVII. yüzyılın ikinci yarısında manastır şehri*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.

Çağ, G. (2023). *Bir osmanlı şehri manastır 16. ve 17. yüzyılda rumeli'de idari ve iktisadi yapı*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Demirci, K. (1993). Cenaze, *TDVİA*, 7, İstanbul: TDV Yayınları, 353-354.

Ekinci, E. B. (1997). İslâm ve osmanlı hukukunda vasiyetin ispatı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Naci Kinacioğlu'na Armağan*, 1(2), 105-120.

Erikci, E. (2019). *8 Numaralı manastır şer'îye sicili'nin (1-64. varak) transkripsiyon ve değerlendirilmesi (h.1050-151/M.1640-1642)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak*, Çev. G. Ç. Güven, Ö. TÜresay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Gözcü, H. (2019). *25 Nolu manastır şer'îye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1682-1684)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- İdrızı, M. (2008). *XIV. ve XV. yüzyıllarda bitola (manastır)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İpşirli, M. (1991). Avârız vakfı. *TDVİA*, 4, İstanbul: TDV Yayınları, 109.
- Karadeniz, Ü. (2022). Osmanlı taşrasında hayırsever kadınlar (XVIII. yüzyılın ilk yarısında manisa örneği), *Toplum, Din ve Kadın*. (Ed.) Emine Öztürk, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 339-359.
- Karaman, H. (1987). *Mukayeseli islâm hukuku*, Cilt:1, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, H. (2011). *Anahatlarıyla islâm hukuku*, 2, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kavgacı, K. (2021). *63 Numaralı manastır şer'îye sicilinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1778-1782)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Köse, S. (1997). *İslâm hukukunda hakkın kötüye kullanılması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Nedzipi, L. (2006). *XV-XVI. yüzyıllarda Makedonya'da kültür ve medeniyet*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Omerov, M. (2016). *Vakfiyelere göre XV-XVIII. asırlarda makedonya'da vakıflar ve işlevleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özcan, H. (2019). *8 Numaralı manastır şer'îye sicili'nin (65-120 varak) transkripsiyon ve değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Schacht, J. (1988). Vasiyet. *İA*, 13, İstanbul: MEB Yayınları, 230-232.
- Şener, M. (1993). Cenaze-islâm'da cenaze. *TDVİA*, 7, İstanbul: TDV Yayınları, 357.
- Tabakoğlu, A. (2011). Tekâlîf. *TDVİA*, 40, İstanbul: TDV Yayınları, 336-337.
- Yılmaz, İ. (2017). İslâm hukukunda vasiyet yoluyla varisleri mirastan mahrum etmeye yönelik tasarrufların sınırlandırılması. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(3), 1739-1774.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Vasiyet, kişinin ölümünden sonra mal varlığının tasarrufu konusundaki taleplerini ifade etmekte ve İslam hukukunun önemli konularından birini teşkil etmektedir. Ölen kişinin vasiyet edebileceği miktarın üst sınırı ve vasiyetin şartları İslam hukukunda ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Osmanlı toplumunda mal varlıklarının bir kısmının vasiyet edilmesi usulünün uygulandığı şer'îye sicillerinde yer alan terekelerden tespit edilebilmektedir. Tereke ye da muhalefat olarak anılan belgeler, kişinin ölümünden sonra mal varlığının maddi değerleri ile birlikte kaydedildiği listelerdir. Bu belgede, ölen kişinin kimliği, mirasçuları ve mal varlığının yanında borçları ile ihzariyye, dellaliyye ve katibiyye gibi belgenin düzenlenmesini sağlayan kimseler için ödenen meblağ da bulunmaktadır. Ayrıca ölen kişi şayet vasiyette bulunduyorsa bu kısım da "berây-ı vasiyyet" başlığı altında kaydedilmekteydi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Manastır'da yaşamış ve varlıklarının bir kısmını vakfetmiş olan kimseler hakkında vakıf muhasebe defterleri, vakfiye suretleri ve muhtelif arşiv vesikaları bilgi vermektedir. Tereke kayıtları vakıflardan ziyade vasiyet yoluyla hayır işlerine vesile olan kişiler hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda vasiyet edilen varlığın niteliği ve nasıl sarf edileceği hususunun yanı sıra vasiyet eden kişinin ailesi, serveti ve toplum içindeki sosyo-ekonomik konumu hakkında da terekelerden malumat sağlanabilmektedir. Osmanlı'da ticari açıdan önemli şehirlerinden biri olan Manastır'da, 18. yüzyılın ilk yarısı için şer'îye sicilleri üzerinde yapılan araştırmada, mevcut terekelerin ancak %30'unda vasiyet kaydının bulunduğu görülmüştür. Şehirde

vefat eden her kişinin terekesinin tutulmadığı göz önünde bulundurulmakla birlikte genel anlamda Manastır'da bu dönemde mal varlıklarının bir kısmını vasiyet yoluyla hayır işlerine ayırma usulünün yaygın olmadığı açıktır. Kadın ve erkek özelinde incelendiğinde ise bu türden kayıtların, kadın terekelerinde daha sık yer aldığı görülmektedir. Bu açıdan kadınların erkeklere nazaran bu konuya daha fazla eğildikleri söylenebilir. Vasiyette bulunan kadın ve erkeklerin mal varlıklarının ortalaması arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Refah düzeyi yüksek olan belli bir kesim hariç tutulduğunda Osmanlı toplumunun geneli için benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Burada dikkati çeken husus ise vasiyette bulunan kadınlar arasında mal varlığı 10.000-20.000 aralığında olanların fazla olmasıdır. Erkeklerde ise genel olarak mal varlığı yüksek olanlar vasiyette bulunmuştur. Bu durum çoğunlukla erkeklerin servetlerinin değerinin yüksek olması ile açıklanabilir ancak kadınların büyük oranda servetinin miktarına bakmaksızın az ya da çok vasiyet etme eğilimine işaret etmektedir. Vasiyet edilen miktarlar söz konusu olduğunda servet ortalamasındaki benzer bir durum burada da kendini göstermektedir. Erkeklerin vasiyet ettikleri miktarın ortalaması kadınlara nazaran daha fazladır. Bu durumun temel sebebi kadınların mal varlıkları oranında vasiyette bulunmaları şeklinde açıklanabilir. Nihayet erkeklere oranla daha düşük mal varlığına sahip olan kadınların vasiyet ettikleri miktarın düşük olması anlamlı görünebilir. Ancak terekelerin geneli incelendiğinde mal varlığı ile vasiyet edilen miktarın her zaman doğru orantılı olmadığı, serveti düşük olan birinin vasiyet miktarının mal varlığı daha yüksek olan birine göre daha fazla olduğu durumlara rastlanmıştır. Bu bakımdan kadınların vasiyet ettikleri meblağ düşük olsa dahi kadınlar, erkeklere nazaran hayır işleri için vasiyette bulunma hadisesinin yaygınlığı açısından öne çıkmaktadır. Vasiyetler türleri bakımından ele alındığında daha ziyade mendup olarak ifade edilen vasiyet türüne rastlanmıştır. Kadınlar arasında yalnız üç kişide, erkekler de ise dört kişide vacip vasiyete tesadüf olunmuştur. Bu bakımdan genel olarak hayır işlerine harcanması maksadıyla vasiyette bulunulduğu söylenebilir. Bu hayır işleri kayıtlarda çoğu zaman kısaca zikredilmiştir. Bu durum vasiyetin muhtevasının anlaşılmasını zorlaştırmakta ve nihayet Manastır ahalsinin vasiyet alanlarındaki yönelimlerinin sağlıklı değerlendirilmesine engel olmaktadır. Bu bakımdan tereke kayıtlarında yer alan *berây-i vasiyyet* kayıtlarının dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Vasiyet edilen hayır alanları arasında erkek ve kadınlar arasında şahısların önde geldiği görülmektedir. Burada bakıma muhtaç kimselere yardımcı olmanın yanında köle ve cariyelerini hürriyetine kavuşturma maksadıyla vasiyette bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında kadınlar genel olarak cami ve mescidlerin kandilleri ile mumlarına, fakirlere yemek verilmesine ve mahalle avarız vakıflarına sarf olunmak üzere vasiyette bulunurken erkekler çeşme bina ve tamiri, su kuyusu ve köprü tamiri, fakirlere yemek verilmesi ile yine mahalle avarız vakıfları için harcanmak üzere mallarının belli bir kısmını vasiyet etmiştir. Manastır'da kadınların vasiyetleri arasında çeşme, su kuyusu ve köprülere rastlanmamış; erkeklerin vasiyetlerinde ise kadınlar arasında yaygın olan cami ve mescitlere kandil ve mum sağlanmasına hiç tesadüf olunmamıştır. Bu durum kadınlar ile erkeklerin vasiyet alanlarında bilinçli bir ayırım olabileceğini akla getirmekle birlikte benzer dönemlerde farklı bölgelerde böyle bir durumun olmadığı bilinmektedir. Bu bakımdan bu surette bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Yalnız Manastır için kadınların ve erkeklerin vasiyet alanlarında farklı yönde eğilimlerin olduğu söylenebilir. Hayır yapmak ve bağışta bulunmak insanların kendi vicdanları, inanışları ve elbette ekonomik durum ile alakalı olmakla birlikte Manastır'da hayır işlerine harcanmak üzere vasiyette bulunan kişilerin refah düzeyleri ile vasiyette buldukları miktar arasında her zaman doğrudan bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bunun ötesinde kadınlar arasında bu konunun daha yaygın olduğu görülmüş, sosyo-ekonomik durumu yüksek olmasa dahi kadınların vasiyet hususuna önem verdikleri anlaşılmıştır. Neticede Manastır'da servetlerinin değeri ve refah düzeyleri değişmekle birlikte her kesimden insan, çevrelerinde muhtaç olanlara yardım etmek, fakir fukarayı doyurmak ve vakıflara destek olmak gibi maksatlarla mallarının bir kısmını vasiyet etmiş ve bu suretle hayra vesile olup ölümünden sonra hayırla yad edilmeyi temin etmiştir.

EXTENDED ABSTRACT: The testament expresses a person's requests regarding the disposition of his or her assets after death and constitutes one of the important subjects of Islamic law. The upper limit of the amount that a deceased person can bequeath and

the conditions of the testament are explained in detail in Islamic law. It can be determined from the heritage records in the Sharia registers that the method of bequeathing a portion of the assets was applied in Ottoman society. Documents called tereke or muhallefat are lists in which a person's assets are recorded along with their material values after death. This document includes the identity of the deceased, his heirs and assets, as well as his debts and the amount paid to those who arranged for the document to be prepared. In addition, if the deceased made a testament, this part was also recorded under the title "berây-ı vasiyyet". Waqfs accounting books, copies of the waqf deed, and various archive documents provide information about people who lived in Bitola in the first half of the eighteenth century and donated some of their assets. Tereke records provide information about individuals instrumental in charitable works through testaments rather than waqfs. In this sense, in addition to the existence of the bequeathed asset and how it was spent, information about the testator's family, service providers, and the healthy socio-economic situation of the society can also be obtained from the tereke records. In the research conducted on the Sharia registers of Bitola, one of the important cities in the Ottoman Empire regarding trade, for the first half of the eighteenth century, it was seen that only 30% of the existing tereke records had a will record. Although it is taken into account that not every deceased person's estate was kept in the city, it is clear that the practice of allocating a portion of one's assets to charitable purposes through a testament was not common in Bitola in general during this period. When examined specifically for women and men, it is seen that such records are more common in women's estates. In this respect, it can be said that women were more concerned with this issue than men. There is a considerable difference between the average assets of men and women who made wills. Excluding a certain group with a high level of wealth, it can be said that a similar situation applies to Ottoman society as a whole. The striking point here is that among the women who made wills, there are many with assets between 10,000-20,000. Among men, those with high assets generally made wills. This situation can mostly be explained by the high value of men's assets, but it also points to the tendency of women to make bequests, whether more or less, regardless of the amount of their wealth. When it comes to the amounts bequeathed, a similar situation in the service average is also evident here. The amount of men's bequests is wider than the characteristics of women. The main reason for this situation can be explained as women making bequests in proportion to their assets. Ultimately, it was not meaningful that the amount shown in the bequests of women, whose assets were lower than the ratio of men, was low. However, it has been observed that the amount bequeathed is not always correct with the changing assets in the general estates, and that the bequeathed amount of someone with a lower wealth is higher than someone with a higher wealth. Even if the amount bequeathed by these women is low, women stand out in terms of the prevalence of bequests for relationships with men. When the types of wills are considered, the type of will referred to as "mendup" is encountered more. Only three women and four men have had obligatory wills. In this respect, it can be said that a will was made to spend it on charity in general. These charitable works are often briefly mentioned in the records. This situation makes it difficult to understand the content of the will and finally prevents a healthy evaluation of the tendencies of the people of the monastery in the areas of wills. In this respect, the records of "berây-ı vasiyyet" in the estate records should be interpreted carefully. While charitable giving and donations are related to people's conscience, beliefs, and of course economic status, it has been observed that there is not always a direct relationship between the level of wealth of people who make a will to be spent on charitable works in Bitola and the amount they make. Furthermore, it has been observed that this issue is more common among women, and it has been understood that women attach importance to the issue of wills even if their socio-economic status is not high. As a result, although the value of their wealth and level of wealth vary in Bitola, people from all walks of life have bequeathed a portion of their wealth to help those in need around them, feed the poor and supporting foundations, thus contributing to charity and ensuring that they are remembered with kindness after their death.